

Evaluace škol

Jan Štáva

Problematika hodnocení je v současnosti jedním ze společných problémů téměř všech školských systémů světa. Každá země potřebuje co nejvíce vzdělaných lidí. Proto se země celého světa zajímají stále více o to, co vyučovat, jak vyučovat a učit co nejefektivněji. V poslední době nejvíce užívaným pojmem v oblasti školského managementu na všech úrovních řízení školství se stal pojem evaluace školy (hodnocení kvality). Je to zcela přirozené. Zatímco v roce 1996 při hodnocení našeho školství experty z OECD nám bylo doporučeno abychom zavedli způsob jak co nejlépe posoudit kvalitu vzdělávání studentů, tak ve vyspělých zemích je pedagogická evaluace rozvinutá jak v oblasti teorie tak i praxe (rozvoj nastal v těchto zemích v 70. letech).

Pedagogickou evaluací můžeme nazvat komplex metodologických přístupů a metod zaměřených především na hodnocení, případně měření různých pedagogických jevů, procesů, výsledků a efektů. Toto odvětví pedagogiky je chápáno nejen jako vědní disciplína, ale především také jako součást praktického řízení školství. Ve světě jsou v oblasti pedagogické evaluace publikovány četné práce, existují i speciální časopisy (Evaluation in Education, Studies in Educational Evaluation apod.). V mezinárodním měřítku byly vytvořeny výzkumné instituce jako IEA (The International Association for the Evaluation of Educational Achievement). Je to nezisková organizace, která sdružuje pedagogicko - výzkumné instituce z celého světa (vznik v roce 1959) za účelem uskutečňování nadnárodních empirických výzkumů v oblasti vzdělávání (např. v roce 1991 vyhlásila studii TIMSS). Zde je potřeba připomenout, že částečnou kompenzací chybějícího národního systému hodnocení učebních výsledků žáků byla účast České republiky na mezinárodních srovnávacích studiích IEA..

Hodnocení je stanovení kvality. Předmětem hodnocení je mnoho stránek vzdělávacího procesu (hodnotit lze učitele, žáky, vzdělávací programy, školní klima, výsledky vzdělávacích zařízení aj.). Hodnocení v současné době je komplexnější než zjištění, jestli cíle školy byly splněny a seřazení studentů podle jejich výkonu. Současné postupy hodnocení sledují též přiměřenost stanovených cílů, adekvátnost použitých prostředků a metod, způsoby, kterými jsou žáci a studenti hodnoceni. Hodnocení studentů se pak netýká pouze jejich intelektuálních zdatností, ale i jejich volních, emocionálních stránek a sociálních kompetencí. Hodnocení slouží také úředníkům ke zjištění úrovně vzdělávacích programů, ke zjištění úrovně jednotlivých vzdělávacích institucí a také k informaci veřejnosti o úrovni našeho školství.

Abychom mohli hodnotit kvalitu škol, je nutno formulovat též kritéria pro "dobrou školu". Zjišťování efektivnosti jednotlivých škol, t. j. kontroly cílů, respektivě výsledků slouží obvykle ke zlepšení a optimalizaci pracovního procesu. Zajišťují rovněž dosažení stanovených cílů, popřípadě slouží též k provádění potřebných korekcí. V posledních letech byly do posuzování kvality práce škol zapojeny i ekonomické aspekty. Jak ale zapojit do hodnocení kvality skutečnost všeobecného cíle vzdělání, jež zahrnuje celého člověka s jeho intelektuálními schopnostmi, pocity a tělesnými dispozicemi, včetně etického rozvoje, přičemž se podílí na zprostředkování mravních a sociálních hodnot a na rozvoji celé osobnosti. Není přece možné seřadit tyto obecné školní cíle do prakticky použitelných a tím kontrolovatelných dílčích cílů. Běžné, bezprostřední kontroly obvykle unikají, neboť většinou posuzujeme posouditelné vědomosti z jednotlivých vyučovacích předmětů.

Reflexe a průběžné hodnocení vlastní činnosti je jedním ze základů úspěšného řídicího procesu. Evaluace zjišťuje a objektivně hodnotí údaje o fungování vzdělávacího systému, o průběhu a výsledcích vzdělávání žáků. Je tedy základní podmínkou účinného řízení i zdokonalování a rozvoje celého systému školství.

Funkční hodnocení (formální) se vyznačuje standartními formálními postupy, které jsou následně vnitřně členěny, strukturovány, dále pak systematickým úsilím o vymezení explicitních kritérií k získání přesných objektivních informací o zkoumaných objektech, umožňujících posuzovat a oceňovat jejich skutečnou hodnotu. Tento druh evaluace se může vztahovat k různým činnostem školství i škol (ekonomika, legislativa, management, personalistika aj.). Za hlavní článek lze však považovat evaluaci pedagogickou.

Každá evaluace musí mít jednoznačný cíl: stanovit hodnotu toho, co je hodnoceno. Získané výsledky pak mohou sloužit k různým účelům (úprava vzdělávacích programů, posouzení kvality učitelů, posouzení schopností žáků, posouzení výsledků vzdělávání apod.). Evaluaci lze členit na interní (sebeevaluace) prováděnou uvnitř organizace a externí, prováděnou např. školní inspekcí, veřejností, školskými orgány, či specializovanými soukromými institucemi.

Rozhodující otázkou komplexního hodnocení školy, tedy pojetí evaluace je vztah evaluace k celkovému fungování školy, efektivitě a účinnosti. Při celkové evaluaci školy je nutno se především zaměřit na klíčové otázky práce školy - co škola dělá, jak to dělá a jakých výsledků (účinnosti a efektivity) dosahuje.

Sebehodnocení (sebeevaluace) je velmi důležitá forma hodnocení, neboť realizované přístupy a metody sebeevaluace školy za účasti všech zainteresovaných (vedení školy, učitelé, rodiče, žáci)

vytvářejí předpoklady pro kvalitativní změny v jejich činnosti. Podmínkou úspěchu je samozřejmě vytvoření správného pracovního klimatu.

Stát je povinen dbát o kvalitu výchovy a vzdělávání na všech úrovních škol a školských zřízení. Ze zákona hodnotící funkce náleží především České školní inspekci. MŠMT se snaží vytvořit určitý hodnotící systém (pokus o zavedení státních maturit, vydání Rukověti školního inspektora apod.). Je zajímavé sledovat reakce některých škol, které jsou mnohdy zcela odmítavé, i když většinou k tomu mají objektivní důvody.

Vysoké školy s ohledem na celospolečenské zájmy musí pečovat o svůj nejen kvantitativní, ale především kvalitativní rozvoj. Komplexní hodnocení a zajišťování kvality vysokých škol (ve všech oblastech jejich činnosti - výuka, tvůrčí činnost, poskytované služby) je velmi významným procesem na kterém si musí dát záležet každá vysoká škola. Tento proces je zakotven také v Zákoně č. 111/1998 Sb. o vysokých školách. V něm je vysokým školám uložena povinnost pravidelného hodnocení. Zvýšením autonomie a samostatnosti vysokých škol může v budoucnu dojít k jejich výrazným kvalitativním rozdílům, což bude mít určité dopad na jejich prestiž a prosperitu a tím samozřejmě i dopad na ekonomiku těchto škol. Proto problematika hodnocení a posuzování kvality vlastní školy bude nabývat stále většího významu.

Hodnocení vysokoškolské výuky studenty je pouze dílčím úsekem komplexního posuzování kvality práce na vysokých školách. Je nutno vidět, že je to do určité míry stále lidsky choulostivá a metodicky obtížná záležitost, která je mnohdy někde přeceňována, někde zase opomíjena. Někde je pedagog a studenty přijímána kladně, jinde pak s obavami a nechutí. Je samozřejmě, že proces hodnocení vysokoškolské výuky a pedagogů studenty by měl probíhat s respektem k platné legislativě, filozofickým, psychologickým a sociologickým aspektům. Měla by být odstraněna kampaňovitost, mnohdy jednostranná účelovost, nadměrná emotivnost a senzacechtivost. Mělo by dojít ve vši vážnosti ke stálé, klidné a otevřené spolupráci mezi pedagogy a studenty při péči o kvalitu výuky, vzdělávání a vzdělávací výsledky, aby úměrně ke stupni studia a vyspělosti studentů byli pedagogové ochotní a schopni zlepšovat kvalitu své práce za pomoci studentů bez pocitu újmy na uznání a důstojnosti, a aby studenti také dospívali k vědomí, že by měli být spolu s pedagogy aktivními, přínosnými účastníky vzdělávacího procesu a vnímali nejen své právo hodnotit výuku, ale také i svou povinnost a možnost přispívat k její kvalitě i k výkonu pedagogů.

Studentský pohled na kvalitu vzdělávání i na ostatní činnosti příslušné vzdělávací instituce je významnou složkou komplexního procesu hodnocení kvality vzdělávání. Je potřeba mu věnovat náležitou pozornost, na druhé straně si je nutno uvědomit, že ho nelze přeceňovat, tak jako žádnou jinou část hodnocení a že závěry z něho plynoucí je potřeba formulovat uváženě, po rozumně volené době zkušeností s příslušnými výsledky.

Hodnocení kvality je významným prvkem v řízení vysoké školy. Zejména u nás však jde o skutečnost, kterou se systematicky zabýváme teprve několik let, chybí nám zkušenost, vzájemná spolupráce a informovanost, vhodná osvěta, která by sloužila k pochopení aktivit a povinností s hodnocením kvality souvisejících a podporovala tím jeho skutečný význam.

Hodnocení kvality ze strany studentů je považováno za velmi důležitou součást celkového hodnocení určitého subjektu. Vzhledem k tomu, že student je ve skutečnosti tou nejdůležitější složkou vysoké školy, měla by hodnocení studenty mít místo v každém hodnotícím mechanismu. Jejich pohled je velice důležitý i z toho důvodu, že na mnohých školách se dává z mnoha důvodů přednost výzkumu a vývoji, zatímco pedagogická činnost je trochu na okraji zájmu. závažnou a dosti běžnou skutečností je, že kvalifikace vysokoškolského učitele je především odborná, zatímco pedagogická kvalifikace se nevyžaduje ani se většinou jinak nehodnotí. Přesto je známou skutečností, že vynikající odborník nemusí být dobrým učitelem. Neobvyklé není ani to, že po určitých letech výuky se většinou nikdo neubrání určitému stereotypu a může se dostat do situace, že nedokáže dost dobře odhadnout, co může být pro studenty nesrozumitelné a kde mohou být jejich slabiny. Zpětná vazba je v každém případě více než nutná.

Na druhé straně je potřeba hodnocení studenty nepřeceňovat a uvědomit si i možnosti rozličných zkreslení, které mohou nastat vnášením osobních hledisek, u mnohých studentů i skutečnost snahy usnadnit si studium a proto lepší hodnocení těm pedagogům, kteří to umožňují apod.

Důležitý je názor studentů nejen na záležitosti týkající se přímo výuky, ale i na celkové společenské klima školy, na čas studentů strávený s nimi mimo výuku, na vybavení školy - funkce knihovny, studovny atd., ale i na poradenství a sociální zázemí, která jim škola poskytuje.

Podle J. Mareše hodnocení vysokoškolské výuky může mít v zásadě dvojí podobu: sumativní a formativní. Sumativní hodnocení je hodnocení souhrnné, závěrečné, certifikační, jehož cílem je rozřadit učitele, katedry, kurzy, vyučované předměty do malého počtu kategorií (kvalitní - nekvalitní, vyhovuje - nevyhovuje, výborný - průměrný - slabý) a rozhodnout o jejich další existenci. Důsledky sumativního hodnocení mohou být velmi závažné (např. od odměnění až po zbavení práva vyučovat).

Formativní hodnocení je oproti tomu hodnocení dílčí, průběžné, diagnostické, jehož cílem je dát učiteli, katedře, škole včas zpětnou vazbu o tom, jakou kvalitu má, v čem jsou případné nedostatky a chyby, aby je bylo možno odstranit. Z metodologického pohledu u formativního hodnocení je potřeba klást důraz na detailněji strukturované charakteristiky výuky, na členitější, podrobnější pohled. Kvalita je odstupňována do mnoha kategorií, jemněji se rozlišuje mezi jejími složkami. Podklady dostávají nikoli nadřazení, ale samotní aktéři výuky a závěry vyvozují oni sami pro svoji potřebu. Cílem není aktéry odměnit či potrestat, nýbrž najít cesty ke zlepšení stávajícího stavu anebo udržení vysoké kvality. Důsledky formativního hodnocení tedy nikoho existenčně neohrožují, nýbrž dovolují postupně zkvalitňovat výuku.

Pro formativní hodnocení se jeví jako vhodnější multidimenzionální přístup (výuka sama je mnohorozměrná a snaha vtěsnat její bohatost do jediného ukazatele představuje sama o sobě závažné zjednodušení - podle H. W. Marhe a L. A. Roche (1997) má studentské hodnocení pravděpodobně devět dimenzí: hodnotu učení, učitelovo nadšení, jasnost a organizaci výuky, skupinovou interakci, individuální vztah učitele a studenta, rozsah a pokrytí učiva, zkoušení a klasifikování, zadávané úkoly, náročnost a obtížnost výuky).

Pro sumativní hodnocení je možné použít agregovaný ukazatel, který vznikne tak, že z každé výše uvedených devíti dimenzí se přidá určitá váha. Ta se bude měnit podle specifčnosti kontextu, v němž probíhá výuka.

Výsledky různých výzkumů studentského hodnocení vysokoškolské výuky dovolují konstatovat, že studentské posuzování kvality výuky je jednou z validních a reliabilních metod, jimiž se dá kvalita zjišťovat. Má své meze použitelnosti a nevyplácí se je podceňovat ani přeceňovat.

Vhodné načasování dotazníkových metod k hodnocení vysokoškolské výuky je mnohdy zcela zásadní. Možnosti jsou různé. Buď se dotazník zadává v průběhu semestru nebo na konci před zkouškou případně po zkoušce. V důsledku těchto časových faktorů je možné vystopovat určité zkreslení. V průběhu semestru je je výhoda v přesné reflexi, neboť jsou zpravidla osloveni pouze ti, kteří přednášky navštěvují. Naopak na konci semestru nebo ve zkouškovém období či přímo v souvislosti se zkouškou se snaží odpovědět rovněž i ti, kteří se s dotyčným pedagogem vůbec nesetkali a vše hodnotí pouze na základě náhodné úvahy. Současně lze předpokládat, že celkové hodnocení před zkouškou bude pozitivnější než po zkoušce, zejména u těch neúspěšných.

Forma dotazníku má vycházet z odpovídající metodologie, aby dotazník měl odpovídající praktický dopad. Je výhodné omezit počet otázek na minimum, abychom respondenty "neotrávili" již délkou vlastního zadání. Kromě zaškrťavajících či škálových otázek je nutná existence možnost volného vyjádření studenta. Dotazník by měl být anonymní a pokud možno měl by být ověřen v pilotním testu či studii.